

УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКОСТІ У ПРОЦЕСІ ВИПРАВЛЕННЯ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ, ПІДОБЛІКОВИХ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІЙ ІНСПЕКЦІЇ

Ключові слова: громадськість, виправлення та ресоціалізація, засуджений, кримінально-виконавча інспекція, спостережна комісія.

Забезпечення громадського контролю за дотриманням прав засуджених при виконанні покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, Кримінально-виконавчий кодекс України (далі — КВК) покладає на спостережні комісії. Слід зазначити, що ця інституція не є новою, спостережні комісії були також і суб'єктом виправно-трудового законодавства.

Нині правовий статус спостережних комісій визначає Положення, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2004 року № 429 [1]. Функціонування спостережних комісій створює реальні умови для участі громадськості у процесі виправлення і ресоціалізації засуджених та здійснення громадського контролю за дотриманням прав людини як під час відбування кримінального покарання, так і у постпенітенціарний період.

Значення спостережних комісій у здійсненні громадського контролю підкреслюють зміни до ст. 24 КВК, внесені Законом України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань» від 21 січня 2010 року № 1828-VI [2]. Зазначеним законом членів спостережних комісій, які здійснюють організацію громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань, включено до переліку осіб, що мають право відвідування установ виконання покарань без спеціального дозволу.

Спостережні комісії також є суб'єктами правовідносин, що виникають внаслідок дії норм нового Кримінального процесуального кодексу України. Зокрема, ч. 4 ст. 539 Кримінального процесуального кодексу України [3] передбачає обов'язкове повідомлення спостережної комісії про час та місце розгляду клопотання (подання) про вирішення питань, пов'язаних із виконанням вироку, перелік яких визначено у ст. 537 зазначеного Кодексу.

Теоретичним підґрунтям написання статті стали праці вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема: О. М. Бандурки, І. Г. Богатирьова, Т. А. Денисової, В. М. Трубникова, І. С. Яковець та ін. [5; 6]. Зазначені вчені здійснили вагомий внесок у вирішення проблем вітчизняної пенітенціарної теорії та практики, проте на даний час недостатньо розробленою залишається, зокрема, проблема участі громадськості у процесі виправлення і ресоціалізації осіб, які перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції.

Метою статті є визначення ролі спостережних комісій у підвищенні рівня організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими, підобліковими кримінально-виконавчої інспекції.

Ефективна соціально-виховна та психологічна робота як цілеспрямована діяльність персоналу кримінально-виконавчої інспекції для забезпечення виправлення і ресоціалізації засуджених неможлива без залучення інших соціальних інституцій та відповідного рівня громадського контролю.

Досягнення мети свідомого відновлення засудженого у соціальному статусі повноправного члена суспільства, повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя у суспільстві неможливо без участі у цьому процесі поряд з державними структурами широкого кола громадськості, що є одним із основних принципів державної політики у сфері виконання кримінальних покарань.

Дане положення визначено одним із головних напрямів реалізації Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, схваленої Указом Президента України від 8 листопада 2012 року № 631/2012 [4]. Кримінально-виконавчий кодекс України, який набрав чинності з 1 січня 2004 року [2], також визначив громадський вплив в якості одного з принципів цієї галузі законодавства та основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених.

Вперше спостережні комісії були створені у колишньому Радянському Союзі у 1924 році після прийняття Виправно-трудового кодексу Російської Федерації та виправно-трудова кодексів інших радянських республік. В Україні такий кодекс був прийнятий у 1925 році та був позитивно сприйнятий як вченими, так і громадськістю.

Наприкінці 1920-х років відбулося розширення завдань і функцій спостережних комісій: до їх складу стали входити представники не тільки профспілок, а й комсомолу, жіночих зібрань, трудових колективів, а також місцевих Рад. Процес переростання спостережних комісій із відомчих органів у громадські формування був припинений у другій половині 1930-х років, коли у Радянському Союзі панівною стала «гулагівська» ідеологія та політика.

Діяльність спостережних комісій була поновлена у 1956 році, при цьому на них покладалися завдання здійснення громадського контролю за діяльністю виправно-трудова установ та надання допомоги у перевихованні засуджених. Ці вимоги знайшли відображення у Положеннях про спостережні комісії, які були прийняті у всіх союзних республіках, зокрема, в Україні.

В період 1965–1967 років у всіх колишніх радянських республіках були затверджені нові Положення про спостережні комісії при виконавчих комітетах місцевих Рад народних депутатів. В Україні таке Положення було затверджено Указом Президії Верховної Ради Української РСР 28 лютого 1967 року, у 1970 році до Положення були внесені зміни у зв'язку з прийняттям Виправно-трудова кодексу УРСР.

Незважаючи на те, що спостережні комісії створювалися при виконавчих комітетах місцевих Рад, їх діяльність спрямовувалася в основному відповідними партійними органами, що призвело наприкінці 1980-х років до значної їх заідеологізованості, та, як наслідок, формального здійснення своїх функцій у подальшому [7].

Прийнятий у 1997 році Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначив, що утворення та спрямування діяльності спостережних комісій відноситься до повноважень виконавчих органів тільки міських (за винятком міст районного значення) рад. Законом України від 2 жовтня 2003 року «Про внесення зміни до ст. 25 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» повноваження щодо утворення спостережних комісій надані також і місцевим державним адміністраціям.

Під час роботи над проектом Кримінально-виконавчого кодексу України висловлювалися пропозиції щодо скасування інституту спостережних комісій, але з урахуванням позиції відповідних центральних та місцевих органів виконавчої влади щодо доцільності збереження інституту спостережних комісій у кримінально-виконавчому законодавстві Державним департаментом України з питань виконання покарань (на той час) було внесено пропозиції щодо збереження у кримінально-

виконавчому законодавстві наступництва у формах здійснення громадського контролю за дотриманням прав засуджених, участю громадськості у процесі їх виправлення.

Роль громадськості у житті засуджених, які перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції волі, на жаль, не носить системного та ефективного характеру. Зрозуміло, що такий стан справ не зовсім відповідає принципам, проголошеним у Кримінально-виконавчому кодексі України. Вважається, що засуджені об'єктивно залишаються слабшою стороною за органи і установи виконання покарань, тому громада повинна йти на зустріч засудженим, а не навпаки.

Вчені-пенітенціаристи переконані, що діяльність громадськості потребує переосмислення їх напрямів та методів роботи із зазначеною категорією осіб. По-перше, громадськість повинна не тільки здійснювати моніторинг дотримання прав засуджених, а й виявляти слабкі місця в організації виконання покарань, сприяти усуненню недоліків та надавати методичну, фінансову та іншу підтримку. По-друге, часто зауваження, які іноді робить громадськість, адміністрація Державної пенітенціарної служби не в змозі одразу усунути.

Низький рівень участі громадськості у процесі виправлення і ресоціалізації засуджених відзначають у тому числі і співробітники кримінально-виконавчої інспекції.

Але діяльність громадськості не зводиться лише до її участі в ресоціалізації засуджених. Важливе місце, на нашу думку, вона повинна відігравати й у процесі адаптації засуджених після звільнення. Реалізація на практиці цього положення відбувається через участь громадськості у спостережних комісіях, які діють при міських радах. Така участь повинна, на думку окремих науковців та практиків, виражати оптимальну форму поєднання зусиль влади та громадськості [9, с. 5], що, беззаперечно, є вельми слушним.

Спостережні комісії беруть активну участь у вирішенні питань, пов'язаних зі зміною умов тримання засуджених та переведенням їх до виправних колоній іншого рівня безпеки у відповідності до ст.ст. 100, 101 КВК України. Як свідчить аналіз правових норм, для зміни умов тримання та переведення засуджених до іншого виду установи, адміністрація повинна погодити своє рішення зі спостережною комісією.

Дана процедура має за мету дотримання прав засуджених, оскільки така правозастосовна діяльність веде до зміни їх правового статусу. На цьому етапі своєї роботи спостережна комісія повинна виважено підійти до вивчення особистості засудженого, адже це має важливе значення для прийняття рішення з розглядуваного питання [10, с. 68].

Тому для полегшення отримання інформації необхідно використовувати кримінально-виконавчу характеристику засуджених. Відомості, які вона містить, повною мірою стосуються процесу відбування покарання засудженим і сприятимуть розумінню членами спостережної комісії думки адміністрації про характеристику засудженого протягом строку перебування у виправній колонії.

Діяльність спостережних комісій базується на принципах гласності, демократичності, добровільності, відкритості та прозорості.

Як слушно зауважує І. С. Яковець, залучення різних груп цивільного суспільства у процес реформування кримінально-виконавчої системи є невід'ємною частиною гуманізації і демократизації системи, забезпечує її відкритість і прозорість [6, с. 27].

Нами пропонується звернути також увагу на належний підбір членів спостережних комісій. Варто наголосити на тому, що у теперішній практиці більшість складу таких комісій формується на «добровільно-примусовій основі» в основному з представників

органів місцевої влади, що робить їх діяльність у більшості випадків формальною. Тому, на наше переконання, варто обов'язково залучати до роботи цих комісій представників не державних організацій, а також долучати членів різного роду правозахисних організацій.

Доречними є внесені 19 вересня 2012 року до Положення про спостережні комісії зміни, відповідно до яких члени спостережних комісій не мають права здійснювати громадський контроль щодо засуджених осіб, які тримаються в установах виконання покарань, якщо вони є близькими родичами таких осіб, а також потерпілими, свідками, захисниками або іншими особами, які беруть або брали участь у кримінальному провадженні щодо засуджених осіб.

Сьогодні Державна кримінально-виконавча служба України (далі — ДКВС), будучи провідником єдиної державної політики у сфері виконання покарань, наділяється для забезпечення її реалізації відповідними владними повноваженнями і здійснює передбачені законом правозастосовні та правоохоронні функції. Разом з тим, реалізуючи свої владні повноваження у сфері виконання кримінальних покарань, органи і установи ДКВС України повинні вживати вичерпних заходів для забезпечення законності та дотримання прав і свобод людини та громадянина, які проголошені основними принципами діяльності ДКВС України.

Для забезпечення законності у діяльності органів і установ виконання покарань та запобігання будь-яким можливим порушенням прав і законних інтересів як засуджених, так і персоналу, чинним законодавством передбачені такі інституції як контроль та нагляд. Про них, зокрема, йде мова у ст.ст. 27 та 29 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» [11], норми яких передбачають, що за діяльністю ДКВС України в порядку, визначеному Конституцією та законами України, здійснюються контроль і нагляд. Зміст і форми контролю і нагляду за діяльністю органів і установ ДКВС України конкретизуються у відповідних нормативно-правових актах.

Для забезпечення дотримання прав і свобод людини та громадянина, проведення виховних заходів, запобігання вчиненню нових злочинів особами, підобліковими кримінально-виконавчій інспекції, а також сприяння у соціальній адаптації осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання, пропонується підвищити роль громадських організацій та вдосконалити їх взаємодію з кримінально-виконавчою інспекцією.

Досягнення вищезазначених цілей можливо розпочати зі створення органу пробації з широкими правовими та соціальними повноваженнями, який проводить би соціальну роботу та здійснював нагляд за особами, що нині перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції, замість останньої. Серед напрямів даної роботи слід виділити надання особам, які перебувають на обліку в інспекції, різного роду психологічної, наркологічної, педагогічної, юридичної та матеріальної допомоги, що допоможе повернути засуджену особу до повноцінного життя. Також необхідно розробити та на законодавчому рівні закріпити відповідний закон та положення про службу пробації. Центри соціальної адаптації за зразком європейських країн повинні впроваджувати програми з довгострокового (3, 6, а то й 9 місяців) лікування наркозалежних осіб, відповідно до яких людина може скористатися амбулаторним лікуванням.

Вважаємо, що участь громадськості у процесі виправлення та ресоціалізації засуджених, підоблікових кримінально-виконавчій інспекції, повинна бути забезпечена сутністю покарання і принципами плановості, а спільні зусилля кримінально-виконавчої інспекції та громадських організацій з надання засудженим різних видів соціальної,

психолого-педагогічної, психотерапевтичної, медичної та правової допомоги будуть сприяти досягненню мети покарання.

1. *Положення про спостережні комісії*: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2004 р. № 429 // Офіційний вісник України. — 2004. — № 13. — Ст. 102.

2. *Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань*: Закон України від 21 січня 2010 року // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 114.

3. *Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України»* : чинне законодавство з 19 листоп. 2012 р. : (офіц. текст). — К. : ПАЛИВОДА А. В., 2012. — 382 с.

4. *Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України*: Указ Президента України від 8 листопада 2012 р. № 631/2012 // Офіційний вісник Президента України. — 2012. — № 31. — Ст. 750.

5. Бандурка А. М., Денисова Т. А., Трубников В. М. *Общая теория социальной адаптации освобожденных от отбывания наказания (правовой и социально-психологический анализ уголовно-исполнительной политики по реабилитации осужденных)*. — Харьков-Запорожье: НУВД, ЗГУ, 2002. — 440 с.

6. Яковець І. С. *Закріплення в законодавстві України механізму реалізації спостережними комісіями основних функцій по забезпеченню прав засуджених і звільнених та участі в діяльності органів і установ виконання покарань* : [посібн. для спостережних комісій України] / І. С. Яковець. — М.: PRI, 2007. — 196 с.

7. Мінаєв М. *Громадський контроль діяльності установ кримінально-виконавчої системи у законодавстві* / М. Мінаєв // Аспект. Інформаційний бюлетень. — 2006. — № 1(6). — С. 6–9.

8. *Положение о наблюдательных комиссиях при исполнительных комитетах местных Советов народных депутатов Украинской ССР*. — К.: Высш. шк. Головное изд-во, 1989. — 13 с.

9. *Організація діяльності спостережних комісій (Положення про спостережні комісії* : [Науково-практичний коментар]. — Penal Reform International, 2006. — 190 с.

10. Мар'яновський Г. М. *Вирішення конфліктних ситуацій* / Г. М. Мар'яновський // *Посібник для спостережних комісій України*. — М.: PRI, 2007. — 196 с.

11. *Про Державну кримінально-виконавчу службу України*: Закон України від 23 червня 2005 р. / Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 30. — Ст. 409.